

життєвий і творчий шлях Л. Ю. Ароцкера, розвиток ним фундаментальних положень кримінально-процесуальної теорії й криміналістики виступили провідні вчені України¹.

Наукова спадщина Л. Ю. Ароцкера й сьогодні має підґрунтя для теоретичних літературних розробок і дисертаційних робіт ученими та практиками як в Україні, так і за її межами.

В. Г. Гончаренко

завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України

ІДЕЇ Л. Ю. АРОЦКЕРА В СУЧАСНОМУ ВИМІРІ

Багатогранну творчість визначного вченого-правознавця з Харкова Лева Юфимовича Ароцкера взагалі можна охарактеризувати щонайменше трьома дуже помітними якостями: суспільною довершеністю наукових пошуків і досягнень, глибокою загальною ерудованістю, яскравим новаторством. До цього необхідно додати неабияку сміливість ученого у відстоюванні своїх позицій у науковій полеміці.

Вагомим є внесок Л. Ю. Ароцкера в криміналістику, кримінальний процес, теорію судової експертизи, судову етику. Проте найбільш вагомим, принципово загостреним досягненням є, безумовно, вищою мірою досконале обґрунтування в 1964 р. необхідної закономірності розширення предмета криміналістики з органічним влиттям у нього ідей і способів техніко-криміналістичного, тактичного й методичного забезпечення судового розгляду кримінальних проваджень². Це дуже відповідальний і сміливий крок, який був, як тепер ми бачимо, на часі, бо він відбивав об'єктивний розвиток науки криміналістики та практики судочинства (у широкому розумінні цього слова). Слід пам'ятати, що цей рішучий крок був зроблений Л. Ю. Ароцкером у той період, коли непорушною була доктрина кафедри криміналістики Московського університету, за якою криміналістика визначалась як наука про розслідування злочинів. Цю доктрину в різних словесних модифікаціях підтримували всі криміналісти Радянського Союзу.

У результаті зроблений новаторський крок став своєрідною інтродукцією для наукового цілком виправданого розроблення Т. В. Варфоломеевою теоретичних засад і практичних рекомендацій предметного розширення криміналістики у сферу захисної діяльності адвокатури³, В. Г. Тихинею – у цивільний процес, Є. В. Додіним – в адміністративний процес, Н. І. Пінчук – у нотаріальну діяльність, Г. К. Прокопанич – у господарський процес, В. Г. Танасевичем – у прокурорський нагляд, В. В. Німчуком – у дослідження старовинних рукописів і палімпсестів, Ю. П. Поповим – у дослідження творів образотворчого мистецтва, С. А. Ципенюк – у дослідження документів пушкінської доби і т. д. Зрештою, сучасні реалії криміналістики та екстрапольовані тенденції її розвитку дали мені підстави й можливість сформулювати нове визначення криміналістики, першопочтовим створення якого були саме ідеї Л. Ю. Ароцкера. Отже, криміналістика – це наука про закономірності виникнення доказової інформації про злочин або будь-яке явище в суспільстві, що потребує правового врегулювання шляхом доказування, та про систему технічних засобів, тактичних прийомів і методик збирання, дослідження й використання цієї інформації з метою найефективнішого вирішення завдань оперативно-розшукової роботи, розслідування, судового розгляду, адвокатської роботи та встановлення в будь-якій сфері людської діяльності фактів, що мають юридичне значення⁴.

На фоні описаних високих методологічних досягнень менш помітними виявилися досить успішні спроби Л. Ю. Ароцкера обґрунтувати можливості використання в експертній практиці досягнень теоретичної кібернетики та впровадження в експертні технології електронно-обчислювальних машин (ЕОМ).

¹ Див.: *Грошевой Ю. М.* Указ. праця; *Сегай М. Я.* «Поднятая целина» Льва Ефимовича Ароцкера / М. Я. Сегай. — // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнарод. наук.-практ. конф. — Х. : Право, 2002. — Вип. 2. — С. 594–596; *Клименко Н. І.* Л. Ю. Ароцкер – видатний вчений-криміналіст / Н. І. Клименко // Вісн. Київ. нац. ун-ту, сер. : Юрид. науки, 2003. — Вип. 52–55. — С. 46–48.

² Див.: *Ароцкер Л. Е.* Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве / Л. Е. Ароцкер. — М. : Юрид. лит., 1964. — 223 с.

³ Див.: *Варфоломеева Т. В.* Криминалистика и профессиональная деятельность защитника / Т. В. Варфоломеева. — К. : Крещатик, 1987. — 147 с.

⁴ Див.: Криміналістика. Академічний курс : підручник / [Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — С. 29.

Ці зусилля вченого системно перепліталися з роботами в цій сфері криміналістів Г. Л. Грановського, Л. Г. Еджубова, М. С. Полевого, автора цих рядків і деяких інших дослідників.

У той самий час злободенним питанням у зв'язку з впровадженням в експертну практику ЕОМ була необхідність законодавчої регламентації меж і умов застосування обчислювальних машин, окремих методів кібернетики в кримінальному судочинстві в цілому і судових експертизах зокрема. За суто формального підходу вимога введення певних законодавчих обмежень для використання в судових експертизах деяких науково-технічних засобів і методів викликала заперечення. Висувалася резонна думка, за якою експерт має право обрати будь-які науково гідні й такі, що не суперечать принципу законності, методи для вирішення поставлених перед ним завдань. Л. Ю. Ароцкер цілком слушно зазначав, що «кримінально-процесуальне законодавство не регламентує й не може регламентувати допустимість конкретних науково-технічних засобів і методів експертного дослідження», бо процесуальне значення «всіх науково-технічних засобів, що використовуються експертом, однакове»¹. Більш того, джерелом фактичних даних під час проведення експертизи будуть не наслідки застосування цих засобів, а висновок експерта, створюваний у результаті оціночних суджень, розумової діяльності, формулювання відповідного нового вивідного положення².

Досить гострою та принциповою в плані теорії доказів була полеміка, яка періодично відновлюється до цього часу, відносно того, що експерт, який у своїх дослідженнях застосовує ЕОМ, повинен знати сутність застосовуваного методу, його наукові основи, зобов'язаний пояснити результати роботи ЕОМ і довести за необхідності його об'єктивність і наукову переконливість. При цьому наголошувалось, що висновок експерта може бути визнаний таким, що відповідає всім вимогам до такого джерела доказів, коли він побудований у своїй підсумковій частині на оціночних судженнях, а не на формалізованих результатах роботи ЕОМ.

Водночас, заслуговує на увагу думка, за якою експерт не завжди може знати механізм досліджуваного явища, так само як він не завжди може пізнати всі операції, що здійснюються в комп'ютері під час вирішення конкретного завдання на підставі заданого алгоритму. Більш того, навряд чи розумно вимагати від експерта будь-якої спеціальності досконалого знання тих процесів, які протікають в комп'ютері. Йому цілком достатньо знати, що алгоритмізація формалізованих процесів у певному виді досліджень забезпечує однозначність машинних сигналів, які відображають закономірні зв'язки. Незнання того, що конкретно відбувається на відрізку між вхідним і вихідним лаштунками за однозначності та передбачуваності одержуваних результатів («чорний ящик»), аж ніяк не перешкоджає використанню комп'ютерів за створеною людиною програмою³. Відсутність чіткого й однозначного висновку з описаної дискусії (його поки що й не може бути) спонукала Л. Ю. Ароцкера висловитись, що на даному етапі використання ЕОМ під час проведення експертиз необхідно основну увагу приділяти вдосконаленню та створенню методик дослідження, які стали «класичними»⁴. Незважаючи на сучасний розвиток комп'ютерних технологій, цю точку зору поки що навряд чи можна спростувати. Очевидно, вирішення цього завдання лежить в площині доведення процесу криміналістичної ідентифікації до вирішення завдань розпізнавання образів, моделі яких уводяться в комп'ютер⁵.

Дискусія, що розгорнулася стосовно використання ЕОМ в експертній практиці, торкнулася ще одного досить важливого питання – про становище технічних працівників з експлуатації ЕОМ, починаючи з технічного обслуговування машини та закінчуючи введенням у неї відповідної інформації. Думка Л. Ю. Ароцкера, як і деяких інших учених, зводилася до того, що становище технічних помічників є рівнозначним становищу лаборантів експертних установ і тому не вимагає процесуального врегулювання⁶. Експертиза у зв'язку із залученням для її проведення технічних помічників не пере-

¹ Ароцкер Л. Е. Организационные и процессуальные вопросы использования электронно-вычислительных машин в экспертной практике / Л. Е. Ароцкер // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : РИО МВД УССР, 1969. — Вып. 6. — С. 187.

² Див.: Гончаренко В. И. Процессуальные и общеметодические вопросы использования кибернетики в судебных экспертизах / В. И. Гончаренко // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : Вища шк., 1984. — Вып. 29. — С. 17.

³ Див.: Ароцкер Л. Е. Об оценке судебным экспертом данных, полученных на ЭВМ / Л. Е. Ароцкер // Правовая кибернетика. — М. : Юрид. лит., 1973. — С. 156; Гончаренко В. И. Процессуальные и общеметодические вопросы использования кибернетики в судебных экспертизах. — С. 19.

⁴ Див.: Ароцкер Л. Е. Вопросы теории и практики оценки экспертом результатов использования ЭВМ / Л. Е. Ароцкер // Применение математических методов и вычислительной техники в праве, криминалистике и судебных экспертизах. — М. : ВНИИСЭ, 1970. — С. 98.

⁵ Див.: Гончаренко В. И. Процессуальные и общеметодические вопросы использования кибернетики в судебных экспертизах. — С. 21.

⁶ Див.: Ароцкер Л. Е. Организационные и процессуальные вопросы использования электронно-вычислительных машин в экспертной практике. — С. 188.

творюється на комплексну, оскільки надання висновків по суті поставлених запитань ґрунтується на спеціальних знаннях у тій науковій галузі, представники якої виробляють систему ознак, що дозволяють ідентифікувати ті чи інші об'єкти. Якщо ж на якомусь етапі (зараз це вже подекуди робиться) будуть установлені специфічні, створені зусиллями кібернетиків-програмістів «машинні» ознаки розпізнавання ідентифікованих образів, які не будуть простою математичною інтерпретацією вже встановлених ознак експертами «традиційних» спеціальностей, то такі експертизи слід віднести до категорії комплексних з усіма процесуальними наслідками, що з цього випливають¹.

Нарешті, не можна не торкнутися питання про «провідного» експерта, аналізу якого приділив прискіпливу увагу Л. Ю. Ароцкер². Чимало авторів свого часу пропонували (є прибічники цієї ідеї й зараз) наділяти «провідного» експерта деякими процесуальними функціями. Формально термін «провідний експерт» є явно невдалим, бо він суперечить положенням кримінально-процесуального закону про статус судового експерта, а це може викликати різні тлумачення й сумніви в дотриманні принципу персональної відповідальності експерта. У групі експертів може бути неформальний лідер, але надання одному експерту функцій «вищої інстанції», введення в колектив фахівців керівника творчої експертної діяльності, уповноваженого остаточно оцінювати результати досліджень, проведених іншими експертами, визначати їхню значущість, руйнує гарантії об'єктивності та достовірності одержання доказів шляхом експертизи, знеособлює процес формування експертних, заснованих на власному переконанні, висновків і вносить в доказування неприйнятний елемент теорії формальних доказів³.

На завершення висловлю побажання видати твори Лева Юхимовича Ароцкера окремою книгою, яка справлятиме корисний вплив на творчі зусилля прийдешніх учених-правознавців і практиків благородного юридичного співтовариства.

И. М. Комаров

заведующий кафедрой судебной экспертизы и криминалистики НИУ «БелГУ»,
доктор юридических наук, профессор

ТЕЗИСЫ ОБ ЭКСПЕРТНОЙ ИНИЦИАТИВЕ И ЕЕ СВЯЗИ С ЭКСПЕРТНОЙ ОШИБКОЙ

1. Экспертная ошибка – это суждение эксперта или его действия, не соответствующие объективной действительности и поэтому не приводящие к цели экспертного исследования, являющиеся результатом добросовестного заблуждения⁴.

По своей природе экспертные ошибки неоднородны и могут быть подразделены на три класса: ошибки процессуального характера; гносеологические ошибки; деятельностные (операционные) ошибки.

2. В соответствии с приведенной классификацией экспертных ошибок причины их возникновения могут иметь объективный и субъективный характер.

В числе субъективных причин экспертных ошибок актуальной является «стремление проявить экспертную инициативу без достаточных к тому оснований, отличиться новизной решения, оригинальностью выводов»⁵.

3. Задача конкретной судебной экспертизы, по общему правилу, определяется лицом, ее назначившим, что должно быть выражено в вопросах постановления о назначении экспертизы, по которым эксперт должен дать заключение. Вместе с тем это правило не имеет абсолютного характера

¹ Див.: Гончаренко В. И. Процессуальные и общеметодические вопросы использования кибернетики в судебных экспертизах. — С. 20.

² Див.: Ароцкер Л. Е. Роль ведущего эксперта при производстве экспертиз / Л. Е. Ароцкер // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : Вища шк., 1979. — Вып. 18. — С. 32.

³ Див.: Гончаренко В. И. Гносеологические и процессуальные вопросы комплексных исследований в свете теории судебных доказательств / В. И. Гончаренко // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : Вища шк., 1987. — Вып. 35. — С. 5.

⁴ См.: Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. — М., 1997. — С. 198.

⁵ Зинин А. М. Судебная экспертиза : учебник / А. М. Зинин, Н. П. Майлис. — М. : Право и закон; Юрайт-Издат, 2002. — С. 245.